

Дельфіна Ертановська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6230-8244>

Університет інформаційних технологій та менеджменту в Жешуві
(Жешув, Польща)
del_fina@onet.eu

УДК: 070:[741.5:355.1-048(477)"19"

ВОЄННА ПРОПАГАНДА – АГІТАЦІЙНІ КАРИКАТУРИ В ПРЕСІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-10

Творці пропаганди використовують усі доступні їм на сьогодні інструменти та технологічні досягнення. Одним із таких інструментів є візуальна комунікація. Багато досліджень з візуальної пропаганди зосереджені на кінематографі та анімаційних фільмах, але варто уважніше придивитися до розвитку воєнних карикатур. Мета статті – проаналізувати й охарактеризувати агітаційні карикатури на прикладах історії та сучасності як вид пропаганди війни та елементи тактики гібридної війни. Поряд із воєнними плакатами вони є однією з перших форм візуалізації воєнної пропаганди. Карикатури з'явилися разом із розвитком друкованої преси і досі присутні як у паперовій, так і у цифровій формі. Карикатури є формою політичного коментарю, але вони також можуть бути інструментом пропаганди. З розвитком технологій та Інтернету до цієї форми приєдналися і меми. У статті проаналізовано значення різних видів візуальної комунікації, а саме графічної форми комунікації – малюнки, графіка у пресі, карикатури та меми в Інтернеті. Узагальнено віхи розвитку форм візуальної комунікації від наскельних малюнків до графічних зображень в Інтернеті. Згадано найновіші публікації, які досліджують зростаючий вплив візуальних засобів масової інформації в сучасному суспільстві. Розглянуто карикатури як вид пропаганди війни на прикладах історії та сучасності. Проаналізовано образи, сюжети та персонажі політичних карикатур та мемів, підкреслено

зростання використання графічних програм для створення цифрової графіки. У центрі уваги – історичні приклади з Першої та Другої світових воєн, сучасної російської агресії проти України 2014 р. та повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 р. Також висвітлена роль у цій сфері мемів – явища сучасної популярної культури. Карикатури і меми також розглянуті як елемент тактики гібридної війни. У висновках наголошено, що з розвитком технологій графічна форма комунікації стала одним з інструментів пропаганди війни, карикатури і меми воєнної тематики є елементом гібридної війни, одним з найефективніших методів впливу на моральний дух реципієнта.

Ключові слова: пропаганда, карикатури, меми, преса, війна.

Постановка проблеми. Розвиток комунікації можна розглядати з точки зору медіадетермінізму, оскільки розвиток технологій передачі інформації через розвиток комунікації створює незворотний соціальний ефект, який називається розвитком людства. Тому можна припустити, що розвиток первинної масової комунікації почався з розвитком кроманьйонця. Створені близько 20–10 тис. років до н. е. наскельні малюнки були своєрідною первинною передачею інформації. Сцени полювання, побуту можна трактувати як першу форму масової комунікації, а також як початок візуальної комунікації. Від наскельних малюнків через шумерські таблички від 3300 р. до н. е. (Levinson); єгипетські ієрогліфи, лінійне письмо «А» з Криту. Перехід від малюнкового письма до алфавіту датується таким чином: шумери змінили його близько 2800 р. до н. е. (Fronczak), китайці – під час правління династії Шан. Саме вони вважаються «предками» писемності, але малюнки, піктограми та живописне письмо супроводжували нас донедавна і присутні у нашому письмі навіть сьогодні.

Мета дослідження – на прикладах історії та сучасності проаналізувати й охарактеризувати карикатури і меми як вид пропаганди війни та елементи тактики гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед найновіших публікацій, які вивчають зростаючий вплив візуальних засобів масової інформації в сучасному суспільстві, назвемо дослідження Сіми Бховмік та Джолін Фішер, в якому використовується текстовий аналіз для аналізу висвітлення CNN World News 12-денного конфлікту між Ізраїлем і Палестиною у травні 2021 р. та наслідків військової журналістики vs фреймів мирної журналістики у публічному дискурсі та розумінні цієї проблематики (Bhowmik). Бен Н. Векеса акцентує зміну парадигми від вербальної аргументації до візуальної, аналізує аргументи в карикатурах про насильство після виборів, яке сколихнуло Кенію в 2007/2008 рр., застосовуючи теорію візуальної аргументації (Wekesa). Дельфіна Ертановська порушує питання мемів як інструменту медійної і політичної маніпуляції та пропаганди, підкреслює роль мемів як елемента сучасної гібридної війни в контексті національної безпеки (Ertanowska). Руслан Куцик пропонує авторське бачення карикатури як інформаційного механізму конструювання образу війни Росії проти України на прикладі сатиричної графіки британської газети «The Times» (Kutsyk). Агнешка Анна Некревіч аналізує та інтерпретує мову та форми подання понад 1530 опублікованих на сторінках Інтернету мемів, розглядає їх функціонування в публічному дискурсі (Niekrewicz).

Актуальність і новизна. Агітаційна карикатура у пресі є істотним явищем сучасної комунікації. Інтенсифікується популярність мема як феномена сучасної популярної культури. У сьогоденні російсько-української війни зростає значення карикатури як інформаційного засобу політичної агітації та пропаганди, що передбачає нагальність дослідження цієї форми графічної комунікації на історичних і сучасних прикладах.

Методи дослідження: при написанні статті застосовано аналітичний, історіографічний, компаративний, описовий методи, а також методи синтезу і лінгвістики тексту.

Виклад основного матеріалу. У поточний час разом із розвитком технологій розвинулася графічна форма комунікації: від малюнків, графіки у пресі та брошур до карикатур у газетах та мемів в Інтернеті. Карикатури в англомовному світі називають «caricatures» або «cartoons». За В. Еймсом, політичний журнал «Punch» визначає термін «cartoon» як художню пародію, сатиричний малюнок, який сфокусований на сучасних політичних подіях (Ames). Руслан Куцик стверджує, що багато місця в інформаційному контенті в українських ЗМІ займають фотографії (Kutsyk). Серед відео, фотографій, комп'ютерної графіки можна знайти також карикатури і меми. Руслан Куцик також стверджує, що «сатирична графіка виступає як засобом критики, так і механізмом утвердження в суспільстві тих чи інших стереотипів та образів. Цей аспект і зумовлює необхідність вивчення карикатури як одного з інформаційних механізмів конструювання образу війни Росії проти України». Карикатури за своєю природою можуть об'єктивно торкатися делікатних тем, передавати глибшу істину (Kutsyk). Бен Векеза наголошує, що «візуальні матеріали створені для того, щоби змусити читача думати не лише про подію чи людей, яких зображено, а й про повідомлення, яке передається» (Wekesa).

Мем, тобто картинка, поєднана з коротким текстом, несе певну інформацію, яка асоціюється з новими технологіями та медіа. Як уже зазначалося, спілкування через образи не є новим, це лише модернізований римейк попередніх цивілізаційних досягнень людства. Річард Докінз уперше дав визначення поняттю «мем» у 1976 р., як репліки, мутації та еволюції (меметика) (Dawkins). Тепер, однак, воно змінило своє значення і стало пов'язане зі схематичним зображенням із коротким текстом, який масштабно і швидко поширюється через соціальні мережі.

Перші спроби систематизувати ці форми спілкування з'явилися як жанр Інтернет-висловлювання, графічного повідомлення. Їх поділяють на прості та складні меми і категорії, такі як: реакція на меми – реакція на подію, ша-

блонний мем – додавання власних висловлювань до створеного шаблону (Niekrewicz), що складається переважно із двох контрфактичних суперечливих зображень. Комплексні меми визначаються як інформаційні композиції коміксів, або демотиватори. Самі меми набули популярності в 2005 р. через соціальні мережі, наприклад Facebook.

Поділ за технологією – прості меми:

розважальні;

політичні – жарти практично про усіх провідних політиків світу, демонстрація їх помилок, порожніх обіцянок або нереалістичних ідей;

ситуаційні; демотивуючі; у формі коментаря (Ertanowska);

загальновідомі.

Перша світова війна (до Другої світової війни називалася Великою війною)

Карикатура 1

Карикатура 2

Карикатура 1, яка показує пруського імператора Вільгельма II в обіймах з дияволом, підписана «Друзі», є класичною і однією з перших пропагандистських карикатур, використаних під час війни 1914–1918 рр. Цей період, безсумнівно, можна назвати піонерським і розвиваючим у сфері поширення воєнної пропаганди засобами візуальної комунікації. Цьому є кілька причин. Розвиток друкарства

та збільшення доступності друкованих матеріалів (преса, газети, плакати) у другій половині 19-го століття, розвиток освіти та зменшення неписьменності призвели до розвитку пропагандистських матеріалів. Тут ми бачимо приклад плаката, опублікованого у виданнях країн Антанти. Він мав на меті викликати у підданих огиду до образу імператора як святого, порівнюючи його з дияволом, що було ганебною образою на той час. На карикатурі 2 зображено російського козака, який б'є імператора Франца Йосифа, з підписом французькою мовою «Заслужене виправлення». Карикатура також є публікацією у пресі країн Антанти, до складу якої входила і Російська імперія.

Друга світова війна

Карикатура 3

Карикатура 4

Карикатура 3 «Liberators» представляє нацистську точку зору країн-союзниць. Карикатура зображує західну військову техніку у вигляді робота з ногами у формі ракет, які руйнують міста. Атрибути робота – це капюшон Ку-клукс-клану, індіанець, зірка Давида, мішок з грошима та шибениця. Третьюому рейху було властиво представляти етнічні меншини як руйнівників, а фашистський Ку-клукс-клан – як США, що теж не є чітко зрозумілим (Ку-клукс-клан та нацисти мали схожий світогляд). На карикатурі 4 зображено, як Гітлер віддає накази для фронту, але його вбиває радянський кулак. Радянська пропагандистська карикатура спрямована на по-

каз сили радянської влади та панування над нацистською Німеччиною.

Російська агресія проти України, Донбас, 2014 рік

Карикатура 5

Карикатура 6

Віталій Подвіцький (російський карикатурист, відомий пропагандист провідних інтернет-видань новинних порталів) любить у негативному світлі представляти Україну, а також країни колишнього Східного блоку, які вступили в НАТО, і навіть білоруську опозицію. Очевидно, що в Росії та за кордоном достатньо авторів, які поширюють російські наративи, але Подвіцький є хрестоматійним прикладом автора-пропагандиста. Карикатура 5, яка зображує українців нацистами, роками розповсюджувалася через російські канали пропаганди та дезінформації і також негативно представляє НАТО, яка їх підтримує. Карикатура 6 показує НАТО як слабого солдата, який є поплічником Америки, що провокує великого і сильного російського ведмедя. І хоча карикатури походять з 2014–2018 рр., пропагандистська тематика поширюється в незмінному вигляді й донині, а з моменту повномасштабної агресії Росії проти України навіть посилилася. Зміна у цих двох випадках полягає не у змісті чи використанні пропаганди як інструменту, а в переході від малювання вручну до цифрової графіки, створеної за допомогою планшета та графічних програм.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 – ...

Мем 7 зображує президента Володимира Зеленського, який стоїть перед вибором: прийняти допомогу від Польщі з початку війни або назвати Польщу колабораціоністом

Мем 7

Мем 8

Росії на саміті ООН. Це один із наклепницьких мемів, які з’являються на форумах, у групах Facebook і в профілях на платформі X. Пропагандистські меми у таких місцях є елементом російської гібридної війни та створенням підпілля для неонацистських атак.

Мем 8 представляє відомого польського політика Гжегожа Брауна, колишнього депутата Сейму та євродепутата. Відомий своєю хворобливою антиукраїнськістю, антисемітизмом, у своїх заявах він часто хвалив Росію, зокрема її дії в Україні. Тут ми бачимо протилежне ставлення до війни в Україні: жінка, яка є алегорією усіх нормальних людей, засуджує напад Росії на Україну, а Гжегож Браун засуджує воєнних біженців на кордоні з Польщею і називає їх переміщення вторгненням.

Висновки. З розвитком технологій графічна форма комунікації також стала одним з інструментів пропаганди війни. Воєнні карикатури та меми використовують усі сторони конфлікту. Карикатури та меми, які представляють воєнну тематику, є елементом гібридної війни, графічною формою,

яка легко читається, є одним із найефективніших методів зниження морального духу противника та висміювання його. Крім того, вони використовуються як інструмент для здійснення ненасильницьких атак на територію противника. Однак це практикується і на міжнародній арені з метою збентежити союзників супротивника. Технологічний розвиток змінює спосіб створення графіки, але її призначення та використання залишаються незмінними.

References

Ames, W. (2024). Caricature and cartoon. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon> [in English].

Bhowmik, S. & Fisher, Jo. (2023). Framing the Israel-Palestine conflict 2021: Investigation of CNN's coverage from a peace journalism perspective, *Media, Culture & Society*, 45(5), 1019–1035. DOI: <https://doi.org/10.1177/01634437231154766> [in English].

Dawkins, R. (1989). *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press, 192. [in English].

Ertanowska, D. (2021). Memes as a Means of Communication and Manipulation. *Visnyk of the Lviv University: Series Journalism*, 49, 187–195. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2021.49.11073> [in English].

Fronczak, J. (red) (2002). *Fascynujące dzieje planety Ziemi*, Warszawa: Reader's Digest, 297 [in Polish].

Kutsyk, R. (2022). Caricature as one of the information mechanisms for constructing the image of Russia's war against Ukraine: Based on the materials of «The Times» and «The Sunday Times». *SKHID (EAST)*, Vol. 3, Issue 3, 15–24. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(3\).266396](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(3).266396) [in English].

Levinson, P. (1999). *Miękkie Ostrze*, 19, Warszawa: Muza [in Polish].

Niekrewicz, A. A. (2015). *Od schematyzmu do kreacyjności. Język memów internetowych*, Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża, 17 [in Polish].

Wekesa, Nyongesa Ben. (2012). Cartoons can talk? Visual analysis of cartoons on the 2007/2008 post election violence in Kenya: A visual argumentation approach. *Discourse & Communication*, Vol. 6, Issue 2, 223–238. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750481312439818> [in English].

Список ілюстрацій:

Карикатура 1. A World War I propaganda cartoon depicting the Kaiser kissing the devil. URL: <https://greatwar-1914.tumblr.com/post/151438525546/peashooter85-a-world-war-i-propaganda-cartoon>

Карикатура 2. WWI Propaganda Austria Map Franz Josepg Being Spanked Humiliated Postcard. URL: <https://www.hippostcard.com/listing/wwi-propaganda-austria-map-franz-josepg-being-spanked-humiliated-postcard/45824410>

Карикатура 3. Damsleth. H. Liberator. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Anti-American_caricatures_in_Nazi_Germany

Карикатура 4. Astapov. I., Kudrov. V. URL: Lot 0071: WWII SOVIET PROPAGANDA POSTER HITLER CARICATURE URL: https://antiquearena.com/lot/46815?auction_item_id=104

Карикатура 5. Podvicki. V. Joščetirihil jade vojnika na granica masa Rusijom? URL: <https://lat.sputnikportal.rs/20151029/nato-vojnici-Rusija-karikatura-1100646359.html>

Карикатура 6. Podvicki. V. Polônia nãoquerdiálogo histórico apósglorificação de colaboradores nazistas na Ucrânia. URL: <https://noticiabrasil.net.br/20150423/838780.html>

Мем 1. Ukraina. Kwejk.pl. URL: <https://kwejk.pl/obrazek/4005071/ukraina.html>

Мем 2. Barbarzyńska jest ta inwazja Rosji na Ukrainę, Grzegorz Braun uchodźców na granicę. Paczaizm.pl. URL: <https://paczaizm.pl/barbarzynska-jest-ta-inwazja-rosji-na-ukraine-grzegorz-braun-uchodzcowa-granic/>

Delfina Ertanowska

University of Information Technology and Management in Rzeszow
(Rzeszów, Poland)

WAR PROPAGANDA – PROPAGANDA CARTOONS IN THE PRESS: HISTORY AND PRESENT

Creators of propaganda utilize all available tools and technological advancements at their disposal. One such tool is visual communication. Many studies on visual propaganda focus on cinema and animated films, but it is also important to closely examine the development of wartime cartoons. Alongside war posters, they represent one of the earliest forms of visualizing war propaganda. The purpose of the article is to analyze and characterize propaganda cartoons using examples from history and the present as a form of war propaganda and an element of hybrid warfare tactics. Cartoons emerged with the development of print media and continue to exist in both paper and digital

forms. Cartoons are a form of political commentary, but they can also serve as a tool for propaganda. With the advancement of technologies and the Internet, memes have also become part of this form of communication. This article analyzes the significance of various types of visual communication, specifically the graphic form of communication – illustrations, graphics in the press, caricatures, and Internet memes. It summarizes the milestones in the development of visual communication forms, from cave paintings to graphic images on the Internet. The most recent publications exploring the growing influence of visual mass media in contemporary society are also mentioned. Wartime cartoons are examined as a form of propaganda, with examples from history and the present. The article analyzes the images, plots, and characters of political caricatures and memes, highlighting the increasing use of graphic design programs for creating digital graphics. The focus is on historical examples from World War I and World War II, Russia's aggression against Ukraine in 2014, and Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022. The role of memes, as a phenomenon of contemporary popular culture, is also discussed. Cartoons and memes are considered as an element of hybrid warfare tactics. The conclusions emphasize that with the advancement of technology, the graphic form of communication has evolved into a powerful tool for war propaganda, and that cartoons and memes on military subjects are a crucial component of hybrid warfare, a highly effective means of influencing the morale of the recipient.

Keywords: propaganda, caricatures, memes, press, war.